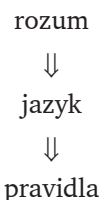

Člověk jako normativní tvor*

Rozum, jazyk a pravidla (nebo pravidla, jazyk a rozum?)

Všichni asi budou souhlasit s tím, že člověka odlišuje od ostatních živočišných druhů specifický způsob myšlení, o kterém se tradičně často hovoří jako o *rozumu* – pokud hovoříme o myšlení v souvislosti s jinými živočišnými druhy, zpravidla máme na mysli něco, co může být do jisté míry *podobné* tomu lidskému, co se ale od něj přece jenom podstatně liší. Všichni budou asi souhlasit i s tím, že lidský druh se vyznačuje specifickým *jazykem* – ačkoliv opět i u jiných druhů můžeme hovořit o *něčem, jako* je lidský jazyk, učiníme-li tak, bude nám jasné, že k lidskému jazyku má jakýkoli takový jazyk daleko. A také asi bude málokdo pochybovat o tom, že lidská společenství drží pohromadě způsobem, který se zásadně liší od způsobů držících pohromadě společenství jiných tvorů – že to jsou především zákony, pravidla či normy, co nás lidi propojuje a co u jiných živočichů najdeme nanejvýše v rudimentární podobě.

Nebude tedy asi příliš kontroverzní říci, že k základním specifikům člověka jako takového patří rozum, jazyk a pravidla. Kontroverze začnou tehdy, když se začneme zabývat otázkou, jak spolu tyto tři charakteristiky souvisí a jakým způsobem se mohly jedna vyvinout z druhé. Myslím, že vztah mezi nimi, jaký se může zdát být zřejmý, lze znázornit pomocí následujícího schématu:

* Původní verze tohoto textu vyšla v *Teorii vědy* 34, 2012, s. 3–23; práce na ní byla podpořena grantem GA ČR č. P401/10/0146 řešeným ve FLÚ AV ČR.

Legenda k tomuto obrázku pak může být zhruba takováto (podávám v poněkud zkarikované podobě): v rámci fylogeneze se lidé nějakým řízením evoluce dopracovali k rozumu – narostly jim větší mozky, a tudíž byli schopni přemýšlet, usuzovat a řešit problémy bezprecedentně komplexním způsobem. Když se k němu dopracovali, shledali, že by mohlo být dobré dát své hluboké myšlenky najevo, ukázalo se, že by bylo užitečné si je vyměňovat s jinými, a tak se objevil (díky evoluci či díky vědomému úsilí jich samých) jazyk. A když už tu byl jazyk, nebyl problém se domluvit na tom, že když budou dodržovat určitá pravidla, bude jim to všem prospěšné – dokážou se spolu lépe srovnat a dokážou spolupracovat k obecnému prospěchu.

Já se ale nyní budu snažit zpochybnit obě šipky na tomto obrázku – pokusím se naznačit, že tu mohou být důvody k pochybnostem o jejich směru. Začněme tou první.

Čím je charakteristický lidský rozum? Specificky lidské myšlení bývá také někdy charakterizováno jako myšlení *pojmové*, a to je, myslím, výstižné. Co jsou to ale pojmy? Na to jsou, jak jsem to podrobně rozebíral na jiném místě,¹ historicky především dva vyhraněné druhy odpovědí. Tou první, „lockovskou“, je to, že pojmy jsou abstraktní ideje, které vznikají tak, že srovnáváme konkrétní ideje získané vnímáním a extrahujeme z nich společné prvky. Ve výše uvedeném článku jsem však předložil některé důvody, proč bychom se podle mě měli přiklonit k druhé, „kantovské“ odpovědi.² Podle ní jsou pojmy především bytostné součásti *soudů*; takže bychom vysvětlili, co je to pojem, musíme především vysvětlit, co je to soud. A já se domnívám, že k soudům se mysl nemůže dopracovat jinak než skrze zvnitřnění *tvrzení*. Takže pojem je primárně něco jako význam slova (fungujícího jako součást různých tvrzení) a k našemu charakteristicky lidskému pojmovému myšlení se nelze dopracovat jinak než skrze jazyk. (Abych předešel nedorozumění: neříkám, že tvor, který nemá jazyk, nemůže myslet; říkám, že nemůže myslet způsobem, jakým myslíme my lidé.)³

¹ Viz Peregrin (2014a, kapitola 6).

² Nejzákladnější problém je podle mne v tom, že „lockovský“ pojem pojmu přestává být schopen hrát zásadní roli, kterou by podle mne hrát měl – totiž charakterizovat náš povýtce lidský způsob myšlení – a stává se tak bezbřehým, že se těžko hledají důvody, proč nějaké pojmy nepřipsat jakékoli entitě, která je schopná *rozlišovat* (čehož jsou schopny i relativně jednoduché mechanismy). (O lockovské a kantovské teorii pojmů hovoří ve velmi podobném duchu jako já i Gauker 2012; kdybych o tom nepsal již v článku, který vyšel o čtyři roky dříve – viz Peregrin 2008c – měl bych obavu, že budu podezírán z plagiátorství.)

³ Srov. Premack (1983).

Podobně problematická mi připadá i ta druhá šipka. Jak totiž přijde jazykový výraz, ve smyslu nějakého typu zvuku, k tomu, že se stane smysluplným (to jest v případě takových výrazů, jako jsou obecná jména, k tomu, že začne vyjadřovat pojem)? Jak jsem to opět podrobně rozebíral na jiných místech,⁴ domnívám se, že to není proto, že by z něj lidé učinili nálepku, kterou by na už hotový pojem obrazně řečeno nalepili; myslím, že k tomu došlo tak, že jsme výraz (typ zvuku) začali určitým způsobem užívat, vtáhli ho do našich rodících se a košaticích jazykových her⁵ (a tím jsme příslušný pojem současně teprve vytvořili).⁶ A pro jazykové hry je charakteristické to, že jsou konstituovány pravidly.

Domnívám se tedy, že to, co dělá z nějakého druhu zvuku, jaké si my lidé vyměňujeme, *smysluplný výraz*, není to, že si ho někdy v mysli propojujeme s nějakým už hotovým pojmem; je to fakt, že ho podřadíme určitým pravidlům. To může znít na první pohled prapodivně; máme tu ale dobrý model, pomocí něhož můžeme celou situaci osvětlit. Tím modelem je hra, jako jsou šachy: pravidla jazyka dělají z nějakého zvuku *výraz znamenající to a to* analogicky tomu, jako dělají pravidla šachů z kusu dřeva (nebo slonoviny nebo čehokoli) třeba *střelce* nebo *pěšce*.

Mezi jazykem a šachy jsou samozřejmě nezanedbatelné rozdíly; ten nejpodstatnější je asi v tom, že zatímco šachová pravidla jsou jasná (mají kanonizovanou podobu, v níž si je můžeme kdykoli přečíst), pravidla jazyka jsou do velké míry jenom implicitní našim jazykovým hrám (několik málo pravidel, týkajících se syntaxe, by se v explicitní podobě našlo v učebnicích gramatiky, ale z našeho hlediska mnohem podstatnější pravidla sémantická obvykle explicitní nejsou). Přesto se ale, domnívám se, dá říci, že tu ta pravidla jsou – jejich implicitní existence je totiž dána postoji, které zaujímáme k jazykovým projevům jiných lidí: některé z nich bereme jako správné, jiné jako nesprávné.

Je tedy třeba vidět, že pravidlo ve své základní podobě není nějakým předpisem, je spíše určitým druhem „normativního postoje“, který rezonuje společností; je věcí všeobecného povědomí, že *něco má nějak být*. Něco takového, jsem přesvědčen, musí stát v základu jakékoli společenské instituce, a nakolik je jazyk takovou institucí (a já nepochybuji o tom, že

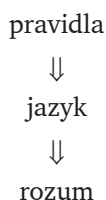
4 Viz zejména Peregrin (1999).

5 Ve Wittgensteinově (1953) smyslu. Viz k tomu Peregrin (2011c).

6 Tady je podle mne hlavním důvodem neudržitelnost představy, že významy tu jsou již před tím, než máme jazyk – že jenom čekají na to, až je našimi výrazy „onálepkujeme“. Já tvrdím, že významy se vyvíjely jako stále komplexnější a komplexnější *role* výrazů v rámci našich stále košatějších jazykových her až do dnešní podoby velmi komplexních rolí, které se ustanovují zejména prostřednictvím „hry na udávání a pořadování důvodů“, která je charakteristická pro člověka jakožto *rozumného* živočicha.

jí je, jakkoli jde samozřejmě o instituci zásadně zakotvenou v biologických predispozicích jednotlivců), natolik i on předpokládá minimálně takováto rudimentární pravidla. Z druhé strany pak jsou takto chápaná pravidla sama velmi dobře představitelná bez jazyka.

Je-li tohle všechno pravda, pak musí být ten výše uvedený obrázek mylný. Pravidla leží v základu jazyka, a protože jazyk leží v základu rozumu, leží pravidla i v základu rozumu. Výše uvedený obrázek bychom tedy, zdá se, měli upravit na:

I tento nový obrázek ovšem vyvolává spoustu otázek. Co nás asi při pohledu na něj napadne jako první, je otázka, jak by se mohla objevit pravidla, pokud by nebyla podpořena rozumem? Má vůbec smysl mluvit o *pravidlech*, kterými se někdo nebo něco řídí, pokud tento někdo nebo něco těmto pravidlům *nerozumí*?

Odpovědí je, že výše uvedený obrázek samozřejmě nelze chápat tak, že by se nejprve vyvinula plnohodnotná schopnost řídit se pravidly, potom schopnost hovořit jazykem a teprve poté se začal vyvíjet rozum. Všechno to má povahu toho, čemu se v anglicky psané počítačové a poté i filozofické literatuře začalo říkat *bootstrapping*: rudimentární pravidla (v podobě rudimentárního zaujímání „suhlasných“, resp. „nesuhlasných“ postojů k chování jiných) otevřela možnost pro rudimentární *jazykové* praktiky a ty se promítly do způsobů myšlení, což umožnilo uvědomělejší zaujímání normativních postojů, a tudíž existenci plnohodnotnějších pravidel atd. To znamená, že ani výše uvedený opravený obrázek nelze bez výhrad přijmout – rozum, jazyk a pravidla se vyvíjejí ve vzájemné závislosti.

Přesto jsou to však, jsem přesvědčen, pravidla, respektive schopnost řídit se pravidly (nebo, jak to nazvu později, fungovat v *normativním modu*), co je onou výchozí schopností, která zde musí alespoň v rudimentární podobě být, aby mohl člověk odstartovat cestu vývoje, která z něj udělá to, co my dnes jsme – myslící, hovořící a společenské tvory.

Odpověď na otázku, jak mohl celý tento proces probíhat, jsem naznačil v knize *Člověk a pravidla* (2011a). V tomto článku bych chtěl podrobněji rozebrat jiný aspekt této situace: totiž to, že skrze fundamentální roli pravidel v rámci konstituce člověka jako takového dostává člověk hned

zkraje do vlnku to, že je *normativní bytostí*. To musí být bráno v potaz, chceme-li studovat člověka a lidská společenství: jednak musíme připustit, že toto studium bude mít poněkud jinou povahu než studia jiných částí našeho světa (a mezi metodami práce přírodních věd na jedné straně a věd společenských a humanitních na straně druhé bude jistý legitimní *hiát*), a jednak si musíme uvědomit, že povaha světa, ve kterém my lidé žijeme, je svou podstatou hluboce normativní.

Normativní rozměr společnosti

Je jasné, že být členem lidské společnosti znamená podřizovat se všelijakým pravidlům (případně i do nějaké míry vymýšlet, jak se takovému podřizování vyhnout). V jistém smyslu se ovšem pravidla pojí i s naším obcováním s přírodou. Příroda nám nedovolí dělat leccos z toho, co bychom možná chtěli, takže abychom se s ní srovnali, musíme dělat určité věci určitými způsoby – tzn. je tu něco jako pravidla, co a jak dělat. Je to ovšem trochu jiný druh pravidel než ta, která strukturují lidské společnosti.

Proč nám příroda vnucuje něco jako pravidla? Proč se třeba nemáme dívat do slunce nebo jíst muchomůrky zelené? Inu samozřejmě proto, že objektivní fakta se mají tak, že pokud bychom to takto dělali, dopadli bychom špatně. Faktem je, že slunce svítí s obrovskou intenzitou, která nám může poškodit či zničit zrak, a faktem je, že muchomůrka zelená obsahuje látky, které nás mohou zabít. Z faktů tedy v jistém smyslu vyplývají správnosti či pravidla – neděláme-li to, co je v tomto smyslu správné (vyhýbání se přímému pohledu do slunce, konzumaci muchomůrek zelených...), vystavujeme se nebezpečí, že nás za to příroda „ztrestá“.

Analogicky nás trestá lidská společnost za překračování svých pravidel. Nasnadě je tedy představa, že tak, jako ty první správnosti vyplývají z faktů tvořících přírodu, vyplývají ony druhé ze *společenských* faktů. Je tu například fakt, že nějaké slovo znamená to a to, nebo je tu fakt, že je někdo můj nadřízený. (To nejsou fakty tak docela stejného druhu jako ty přírodní: zatímco ty první jsou vnímatelné smysly, povaha společenských faktů je trochu ezoteričtější. Jinak se ale nezdá, že by tu byl zásadní rozdíl.) A z toho, že slovo něco znamená, vyplývá, že se správně užívá určitým způsobem (znamená-li slovo *velbloud* to, co v češtině znamená, pak není správné tvrdit „Tohle je velbloud“, když třeba ukazují na počítač),⁷

⁷ To samozřejmě neznamená, že nikdy nemohou být dobré důvody pravidla porušovat. Řeknu-li například: „Tohle je velbloud“, a ukáží na počítač, může to fungovat jako tip. Tak to ale může fungovat právě jenom díky tomu, že tu je uvedené pravidlo.

zatímco z toho, že je někdo můj nadřízený, vyplývá, že se mám v určitých věcech řídit jeho pokyny a příkazy.

Je tomu ale skutečně tak? Je tomu tak, že tady jsou *nejprve* fakta, a teprve *pak* od nich odvozené správnosti? V případě přírodních faktů se o tom zdá být těžké pochybovat: fakt, že slunce svítí s takovou a takovou intenzitou nebo že muchomůrka obsahuje takové a takové látky, se nezdá být závislý na faktu, že tu jsou nějakí lidé, pro které by z toho mohly vyplývat nějaké správnosti. Se společenskými fakty je to ale jinak: například to, že je někdo *nadřízený*, zjevně *není* nezávislé na tom, že ho má někdo poslouchat. Není tomu tedy tak, že by tu byl fakt nadřízenosti, který by byl nezávislý na tom, zda z něj vyplývají nějaké správnosti, a z něj by pak vyplývala povinnost poslouchání; fakt nadřízenosti a fakt povinnosti poslouchání pro podřízené se zdá být *jedním a tímtéž faktem*. V tomto smyslu tedy můžeme říci, že má tato realita, na rozdíl od reality přírodní, *inherentní normativní rozměr*.

Všimněme si příkladu s významem. Já jsem na mnoha místech⁸ argumentoval, že mít takový a takový význam neznamená nic víc než být správně použitelný tak a tak. To znamená, že význam není nějaká věc, z jejíhož propojení s výrazem by vyplývalo, jak se tento výraz správně používá; význam je přímo rolí, která je výrazu udělena pravidly jazykových her, v jejichž rámci ho používáme. Mám-li v tomto pravdu, pak to znamená, že tomu není tak, že by pravidla vyplývala z významu; pravidla a význam jsou dvěma stránkami téže mince.

A mám pocit, že obdobně je to s velkou částí společenské reality: tuto realitu tvoří složité pletivo pravidel, jimiž je společnost provázána. Uzly tohoto pletiva můžeme vnímat jakožto (nehmatné) objekty, nicméně nesmíme zapomínat, že ony objekty nejsou něčím, co by zde existovalo nezávisle na tomto pletivu.⁹

8 Viz Peregrin (1999; 2008a; 2014a).

9 Všimněme si ovšem, že i věci, které nejsou společensky konstituované a které jsou na nás nade vši pochybnost nezávislé, mohou mít svoje role, a tyto role dotvářejí jejich identitu. Strom spadlý přes řeku se pro nás stává *mostem* – něčím, co nám slouží k tomu, abychom se přes tuto řeku dostali. Ale i jakýkoli strom stojící v lese má svoji roli: je to třeba potenciální zdroj dřeva, možný úkryt či něco, na co se rádi díváme. (V tomto smyslu někteří filozofové říkají, že svět je náš výtvar: až teprve když věci dostanou role v rámci lidských projektů, plánů a možností, tvoří něco, co je hodno názvu svět.)

Prostory tvořené pravidly

Myslím, že metaforicky můžeme pravidla charakterizovat jako entity, které dokáží vytvořit „vnitřek“. Toho dosáhnou tak, že nás omezují; protože tím, že něco omežím, mohu také něco vymezit. Je to jako když postavím stěny domu: každá taková stěna nás omezuje, brání nám volně se pohybovat tam, kde by to jinak bylo možné. Ale jsou-li stěny seskupeny dohromady vhodným způsobem, tak také vymezují vnitřek domu: vytvářejí chráněný prostor, který můžeme obývat.

Pravidla, zdá se mi, mohou fungovat velmi podobně. Vezměte šachové pravidlo, které mi říká, že střelcem mohu táhnout jenom po diagonále. Pokud se mu podřídím, bude to omezení, již nebudu moci během hry postavit střelce kamkoli. Podřízení se tomuto pravidlu samotnému mi také nepřinese nic, co by toto omezení kompenzovalo. Avšak vezmu-li v úvahu celou soustavu pravidel šachu, pak podřízení se jí znamená, kromě soustavy omezení, která z toho pro mne vyplývá, i to, že jakoby vstoupím do zcela nového prostoru obývaného dosud nevidanými tvory, jako jsou střelci, věže, koně atp., kteří se utkávají dosud nevidaným (a strhujícím) způsobem.

Aby se pravidla poskládala dohromady způsobem, který takový prostor vymezí, ovšem není nic triviálního (dům také nevznikne tak, že budeme prostě jenom bez jakéhokoli plánu stavět nějaké zdi). Faktem ovšem je, že nám lidem se podařilo vyklenout prostory velmi pozoruhodné – pravidla, kterými jsou provázána naše společenství, zpravidla otevírají prostory, kterými, můžeme říci, tato společenství *jsou* – společné prostory, které jsou obývány příslušníky těchto společenství. V některých případech tomu ovšem může být i tak, že normativní prostor nějakého společenství připomíná spíše vězení než domov.

Zcela zvláštním případem je „prostor smysluplnosti“, který nám otevírají pravidla našeho jazyka¹⁰ – zdá se, že tady se podařilo do sebe pravidla zaklesnout takovým způsobem, že vzniklo něco skutečně bezprecedentního, totiž prostor, skrze který se pro nás otevírá možnost *smysluplně hovořit*. Tento prostor, jehož základní architekturu nám (obvykle ve značně zjednodušené a zidealizované, někdy třeba až zkarikované podobě) popisuje logika, totiž dal vzniknout *pojímům a propozicím* (sémantickým korelátům tvrzení), což nás, jeho obyvatele, natolik změnilo, že nepřestáváme hledat epiteta, která nás odlišují od jiných živočišných druhů.

Prostor, ve kterém se člověk pohybuje, je v každém případě *vždy* nějak vymezen – má vždy nějaké hranice, nějaké meze, které stanovují, odkud

¹⁰ Viz o tom Peregrin (2012c).

kam se může člověk pohybovat. (Jenom omezení, která vymezují jeho „akční rádius“, vytvářejí podmínky pro to, aby člověk něco vymýšlel a plánoval; aby měl něco jako morálku a něco jako „životní strategii“.) A říká, že člověk je normativní bytost, znamená říci, že hranice, které vymezují lidské pole působnosti, nejsou nikdy dané jen přírodou, že jsou vždy i záležitostí společenských norem. Navíc dnes už pravidla společnosti vymezují naše pole působnosti mnohem bezprostředněji než přírodní zákony – tj. žijeme ve světě, který je mnohem více normativní a v tomto smyslu „virtuální“ než ten přírodní. Abychom totiž dnes mohli úspěšně existovat a vyslat do následující generace co nejvíce potomků, většinou již nepotřebujeme vydobývat si obživu přímo z přírody, mnohem více se potřebujeme vyrovnávat s nároky danými společností. (Což samozřejmě vůbec neznamená, že bychom se dostali do stavu, kdy jsme nějak na přírodě nezávislí – znamená to, že se s přírodou vyrovnáváme na úrovni celé společnosti a na jednotlivce dopadají omezení daná přírodou v zásadě rozmělněná a přerozdělená podobě, do jaké je přetaví společenské mechanismy.)¹¹

Pohybujeme se tedy ve světě, jehož hranice jsou do velké míry virtuální a normativní. Řečeno kantovsky, jsou to více hranice naší říše pojmu svobody než hranice naší říše pojmu přírody.¹² Řečeno sellarsovsky, jsou to mnohem více hranice v rámci světa jakožto našeho *zjevného obrazu* než hranice, jaké objevuje věda v rámci svého *vědeckého obrazu*.¹³

Normativita a společenské vědy

Zdá se mi tedy být zřejmé, že pokud chceme pojednávat o lidských společnostech, musíme zohlednit i jejich normativní rozměr, tj. musíme se zabývat sítěmi pravidel a normativních vztahů, které drží tato společenství pohromadě. Do jaké míry to znamená, že vědec či filozof, který se zabývá lidskou společností, musí používat jiné metody než ten, kdo se zabývá zbytkem přírody?

Tato otázka souvisí s nejdiskutovanějšími problémy současné filozofie vědy, ale její kořeny jsou hluboko v historii. Diskuse o tom, jakým způsobem se ony vědy, kterým se dnes říká humanitní a společenské a kterým se tehdy v Německu říkalo *Geisteswissenschaften*, liší od přírodních věd, tj. *Naturwissenschaften*, se rozhořela zejména v 19. století. Liší se ty první od těch druhých jenom tím, že je jejich předmět poněkud jiné povahy, či i tím, že

¹¹ Viz Peregrin (2011b).

¹² Viz zejména úvod ke Kantovi (1790).

¹³ Viz Sellars (1962).

jim jde o úplně jiný druh porozumění? Schleiermacher, Dilthey a další razili názor, že *Geisteswissenschaften* směřují (nebo by měly směřovat) k něčemu zcela jinému, než co si kladou za cíl přírodní vědy, to jest k deterministickým kauzálním zákonům. Pro onen specifický druh porozumění, který je podle nich cílem „duchověd“, zavedli tito autoři termín *hermeneutika*, který se původně používal pro hledání smyslu biblických textů.¹⁴

Myšlenka hermeneutiky jako specifického zacílení společenských a humanitních věd byla ve dvacátém století rozvíjena různými cestami, z nichž nejznámější je asi ta, kterou se vydali Heidegger a po něm Gadamer.¹⁵ Paralelně s tím se ale objevila i cesta vedoucí k domněnce, že rozdíl mezi přírodními vědami na jedné straně a společenskými a humanitními vědami na straně druhé by mohl souviset s rozdílem mezi čistým *popisováním (kauzálních) faktů* a něčím, co je kontaminováno *normativitou a hodnotami*.¹⁶ To je cesta vedoucí přes Maxe Webera a přes Petera Winche¹⁷ k některým současným normativistům.

Mnozí společenská vědci a vědecky orientovaní filozofové mají ovšem pocit, že jakýsi cíl jdoucí za popisování faktů je čistě iluzorní – domnívají se, že nevypadá-li metodologie humanitních věd tak, jak vypadá metodologie věd přírodních, může to být jediné známkou její nezralosti a zmatenosti.¹⁸

Fakt, že chceme-li pojednávat o lidských společnostech (a o člověku jakožto bytostném příslušníku takových společností), musejí se jedním z podstatných předmětů našich úvah stát pravidla a normativita, asi není sám o sobě příliš kontroverzní. Z toho, o čem jsme dosud pojednávali, se však zdá vyplývat, že *normativní rozměr* je pro pochopení lidských společností a lidí, kteří je tvoří, v nějakém smyslu hlubší, než že by jenom vyžadoval, abychom ho zaznamenali. Zdá se, že rozdíl mezi normativním pojívem našich lidských společností a způsoby, jakým jsou prováděni jedinci třeba v mraveništi, není jenom věcí komplexnosti způsobů tohoto propojení – rozdíl je v nějakém smyslu nejenom kvantitativní, ale kvalitativní.

Klíč k tomuto rozdílu spočívá, domnívám se, v docenění faktu, že pojednávat o tomto specificky lidském pojívu dokážeme jediné „zevnitř“ – nikdy k němu nedokážeme zaujmout úplný odstup. Zatímco jiní tvorové

14 Viz Mantzavinos (2016).

15 Viz zejména Gadamer (1960).

16 *Hodnoty* jsou zřejmě druhou stranou mince, jejíž jednou stranou je *normativita* – jsou to jakési objektivizované a koncentrované správnosti.

17 Winch (1958, s. 58) píše: „Rozbor smysluplného chování musí přiznávat ústřední roli konceptu pravidla a veškeré chování, které má být smysluplné (a tudíž veškeré charakteristicky lidské chování), je *ipso facto* řízeno pravidly.“

18 Viz např. Rosenberg (1980). Viz též Paleček (2010).

jsou provázáni pomocí relativně rigidních behaviorálních vzorců (které jsou uzpůsobeny tak, že se chování jednotlivých tvorů navzájem úzce prolíná a proplétá), u lidí je ono propojení věcí mnohem flexibilnějších vzorců a praktik (jazykových a jiných společenských „her“). A co je podstatné, tyto praktiky vedou k vytváření oněch „vnitřních prostorů“, které mohou být jejich účastníky „obývány“. Účastníci těchto „virtuálních“ realit pak mohou brát za objektivní a skutečné mnohé entity, které jsou jenom *aspekty* těchto praktik.

Proč ale nejde jen o kvantitativní rozdíl? Proč nemůžeme říci, že tyto praktiky jsou jenom o mnoho složitější verzí interindividuálně sladěných vzorců chování jiných tvorů? Proč nemůžeme pojednat o budování virtuálních světů čistě „vědecky“, tak jako pojednáváme třeba o tancích včel? Odpovědí je, že ač tohle dělat *můžeme*, takové „vědecké“ pojednávání bude vždy záležitostí „nezúčastněného pozorování“, a bude tedy vždy věcí pohledu „zvenčí“, zatímco my mnohá svá pravidla nevyhnutelně zakoušíme „zevnitř“, a nemůžeme k nim tedy zaujmout čistě „nezúčastněný“ odstup.

V jistém smyslu je to jako rozdíl mezi teologií a religionistikou. Zatímco teologie je provozována zevnitř nějakého náboženství, z hlediska religionistiky studujeme náboženství zvenčí. A i když je jistě myslitelné, že nějaké náboženství studujeme zvenčí a přitom spočíváme uvnitř jiného náboženství, je také možné, abychom všechna náboženství studovali zvenčí – můžeme být religionistou, který sám žádné náboženství nepřijímá. Analogický postoj ovšem nemůžeme zaujmout k rámcům pravidel, v nichž se jako lidé pohybujeme – ze *všech* prostě vystoupit nemůžeme. Vypůjčíme-li si větu, kterou použil Wittgenstein v trochu jiné souvislosti, „tady vůbec žádné venku není, venku se nedá dýchat“.¹⁹

Poučení, která si můžeme vzít z toho, že se bez normativity při výkladu lidských společností a lidí jako společenských tvorů neobejdeme, však mohou být různá. Můžeme dospět k závěru, že musíme připustit, že náš svět je tvořen vedle běžných, kauzálních faktů i nějakou aurou nehmatných normativních faktů. Tenhle obrázek některé filozofy přitahuje (často se rekrutují z etiky), jiné děsí (to často platí pro ty, kteří mají blízko k vědě). Nedávným příkladem takového zděšení je kniha amerického filozofa společenských věd Stephena Turnera *Explaining the Normative* (2010). Její autor argumentuje, že připustit „normativní fakty“, jako něco, co existuje nezávisle na normálních (kauzálních) faktech, je neopodstatněně šarlatánství, a dokládá, jak mnoho filozofů takové ezoterické „normativní fakty“ přijímá.²⁰

19 Viz Wittgenstein (1953, §103).

20 Viz mou recenzi této knihy: Peregrin (2011e).